

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗРАХУНКІВ ІЗ ДЕБІТОРАМИ

ACCOUNTING AND ANALYTICAL PROVISION OF THE DEBTORS' SETTLEMENTS

УДК 657.01

DOI: <https://doi.org/10.32843/infastruct50-46>**Поліщук О.М.**

к.е.н., доцент,
старший викладач кафедри обліку
і оподаткування

Уманський національний
університет садівництва

Бобко В.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри маркетингу,
менеджменту та управління бізнесом
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

Мельник В.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки
та соціально-поведінкових наук
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

Polishchuk Oleh

Uman National University
of Horticulture

Bobko Valentyn

Pavlo Tychna Uman State
Pedagogical University

Melnyk Viacheslav

Pavlo Tychna Uman State
Pedagogical University

У статті узагальнено підходи до обліково-аналітичного забезпечення розрахунків із дебіторами. У сучасних умовах господарювання одним із найбільш складних і суперечливих питань українського обліку можна вважати облік дебіторської заборгованості, що пов'язано із загостренням проблем постійних неплатежів. На жаль, нині господарюючі суб'єкти передусім вирішують власні проблеми замість виконання фінансових платіжних зобов'язань перед партнерами. Певною мірою цей факт пов'язаний із впливом світової економічної кризи, проте в нашій країні негативні тенденції підсилюються ще й досить поганою організацією бухгалтерського обліку та незадовільним станом контролю всередині підприємств та організацій над виконанням договірних зобов'язань. Зрозуміло, що незалежно від причин виникнення дебіторської заборгованості уникнути її неможливо. Сучасний фінансовий стан підприємств України характеризується зростанням дебіторської заборгованості у структурі їхніх активів, що призводить до уповільнення платіжного обороту, тому виникає необхідність ефективного управління дебіторською заборгованістю господарств із метою підвищення їхньої платоспроможності.

Ключові слова: дебітори, покупці, замовники, розрахунки, облік, контроль.

В статті обобщены подходы к учетно-аналитическому обеспечению расчетов с дебиторами. В современных условиях хозяйствования одним из наиболее сложных и спорных вопросов украинского учета можно считать учет дебиторской задолженности, что связано с обострением проблем постоянных неплатежей. К сожалению, сейчас хозяйствующие субъекты, прежде всего решают собственные проблемы вместо выполнения финансовых платежных обязательств перед партнерами. В определенной степени этот факт связан с влиянием мирового экономического кризиса, однако в нашей стране негативные тенденции усиливаются еще и довольно плохой организацией бухгалтерского учета и неудовлетворительным состоянием контроля внутри предприятий и организаций над выполнением договорных обязательств. Понятно, что независимо от причин возникновения дебиторской задолженности избежать ее невозможно. Современное финансовое состояние предприятий Украины характеризуется ростом дебиторской задолженности в структуре их активов, что приводит к замедлению платежного оборота, поэтому возникает необходимость эффективного управления дебиторской задолженностью хозяйств с целью повышения их платежеспособности.

Ключевые слова: дебиторы, покупатели, заказчики, расчеты, учет, контроль.

The article summarizes the approaches to accounting and analytical settlements' support with the debtors. Accounts receivable is an objective process. Their presence, size and composition confusingly affect the results of enterprise's economic activity, as they have both positive and negative features. Modern Ukraine's economy development conditions provide the dynamic development of mutual settlements between counterparties. Under such conditions, special attention should be paid to the sectors of improving the accounting of settlements with buyers and customers and their relevance, for sure. The current accounting system does not generate information that separates the fact of the receivables existence, the payment term of which has not yet come and overdue receivables under the agreement of the parties. In its turn, the overdue receivables can be pre-trial and lawsuit. This demarcation of debt information in the accounting accounts will provide an opportunity to clearly control and to prevent in time negative trends in the bad debt's accumulation. In modern business conditions, one of the most complex and controversial issues of Ukrainian accounting, the payments' accounting can be considered, which is associated with the exacerbation of the permanent defaults problem. Unfortunately, today business entities primarily solve their own problems instead of fulfilling financial payment obligations to partners. To some extent, this fact is related to the impact of the global economic crisis, but in our country the negative trends are exacerbated by the rather poor accounting organization and unsatisfactory level of control within enterprises and organizations over the implementation of contractual obligations. It is clear, that regardless to the causes of receivables, it is impossible to avoid it. The current financial condition of Ukrainian enterprises is characterized by an increase in receivables in the structure of their assets, which leads to a slowdown in payment turnover. Therefore, there is a need for effective receivables management in order to increase their financial worthiness.

Key words: debtors, buyers, customers, receivables, accounting, control.

Постановка проблеми. У сучасних умовах нестабільної економічної ситуації великого значення на підприємствах набувають фінансово-розрахункові операції, оскільки вони характеризують собою розподіл і перерозподіл суспільного продукту, тобто перетворення його з товарної форми на грошову, й навпаки. У даному разі суб'єкти господарювання виступають постачальниками для одних і покупцями для інших.

Фінансово-економічна сфера зумовлює функціонування та взаємопов'язана із системою розрахунків, що опосередковує фінансово-господарську

діяльність. Розрахунки за своєю суттю характеризуються постійно діючим, динамічним характером і потребують управлінських впливів, які виробляються у структурі фінансового менеджменту на основі опрацювання великої кількості різноманітної економічної інформації, при цьому головна роль у загальній сукупності відводиться обліковій інформації.

Варто зазначити, що облікові реєстри, які рекомендовані для застосування, не передбачають накопичення облікової інформації про розрахунки з дебіторами різного рівня деталізації й

узагальнення. Це призводить до неможливості одержання інформації про дебіторську заборгованість в обсязі і формі, що буде необхідною для проведення аналізу розрахунків із дебіторами, також заборгованість у цілому з метою подальшого прогнозування ймовірного настання платіжної кризи контрагентів, складання рекомендацій щодо її попередження. Необхідність вирішення вказаних проблемних питань зумовлює актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання теорії і практики обліку, контролю та аналізу дебіторської заборгованості в системі управління підприємством досліджено в працях багатьох економістів. Значний внесок у вирішення цих проблем зробили провідні вчені: О.С. Бондаренко, І.О. Власова, А.М. Герасимович, Л.В. Гуцаленко, А.О. Мельник, Н.Р. Домбровська, О.Г. Дроздова, І.В. Пащенко, С.М. Ксьондз, О.О. Сотнікова, О.М. Седашова.

Не применшуючи результати проведених досліджень та їх значення для розвитку вітчизняної науки, варто відзначити, що зростання обсягів реалізації продукції вимагає перегляду підходів до сутності та особливостей операцій за розрахунками з дебіторами.

Постановка завдання. Метою дослідження є вдосконалення організаційно-методичних аспектів обліку та контролю розрахунків підприємств із дебіторами, розроблення та впровадження науково обґрунтованих рекомендацій через узагальнення теоретичних положень щодо оптимізації інформаційного забезпечення для управління ними.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В умовах нестабільної економічної ситуації в Україні лівова частка господарств та організацій знаходиться у досить скрутному положенні, адже має чималу кількість проблем неплатежів. Важливою умовою підтримки оптимального рівня ліквідності і платоспроможності господарств, що працюють в умовах ринку, є ефективне управління дебіторською заборгованістю.

Однією з нагальних проблем на шляху до ефективного управління розрахунками стає неузгодженість теоретичних підходів до єдиного розуміння дебіторської заборгованості як економічної категорії для потреб обліку, аналізу, контролю та управління.

Так, наприклад, І.О. Власова [2, с. 137] дає таке тлумачення цієї категорії: «Дебіторська заборгованість – розмір неспроможності суб'єкта господарської діяльності оплатити свої грошові зобов'язання перед контрагентом після настання встановленого контрактом строку їх оплати».

На думку О.С. Бондаренко [2, с. 37], дебіторська заборгованість – це матеріальні ресурси, які не оплачені контрагентами, або готівкові кошти, що вилучені в господарства.

У наукових працях Н.Р. Домбровської [5, с. 183] наведено визначення відображає реальний стан дебіторської заборгованості. Однак вона зазначає, що дебіторська заборгованість не може бути представлена адекватно реальному стану, бо не буде погашена повністю і в строк, а резервування можливих утрат тим більше не відзначається точною, тому розглянемо погляди інших учених.

С.М. Ксьондз [7, с. 107] під дебіторською заборгованістю розуміє включені у склад майна господарства, його майнові вимоги до інших осіб, які виступають боржниками в правовідносинах, що виникли за різних обставин.

О.О. Сотнікова та О.М. Седашова [9, с. 135] розглядають дебіторську заборгованість як суму боргів підприємству, організації, фізичній особі від інших суб'єктів господарських відносин унаслідок несвоєчасних розрахунків за товари, послуги, виконані роботи.

Сучасний стан розрахунків підприємств характеризується незадовільним рівнем платіжної дисципліни суб'єктів економічної діяльності та вимагає посилення їх контролю як із боку органів державної влади у сфері реалізації економічної політики, так і з боку самих підприємств. Основним джерелом інформації при цьому виступають дані бухгалтерського обліку, що, своєю чергою, вимагає підвищення якості обліково-аналітичного забезпечення управління дебіторською заборгованістю підприємств.

Ураховуючи те, що дебіторську заборгованість відносять до складу активів підприємства і вона здійснює вплив на визначення фінансового стану господарства, то управління нею як частиною оборотних і необоротних активів є одним із головних і складних елементів. Юридичні аспекти організації нормативно-правового оформлення розрахунків із дебіторами досить чітко визначаються законами України, постановами Кабінету Міністрів, наказами міністерств, відомств, Державної податкової служби, Національного банку України.

Фундаментом здійснення всіх видів бухгалтерських операцій є Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність», де окреслюються організаційно-правові аспекти регулювання, організації й ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні. У цьому Законі також зазначене таке поняття, як «зобов'язання». Згідно із цим нормативно-правовим актом, суб'єкти господарювання самостійно вибирають облікову політику, в якій визначено основні аспекти ведення облікового процесу відповідних об'єктів.

Уміння правильно користуватися різноманітними нормативно-правовими актами, які інколи суперечать один одному, допомагає організувати бухгалтерський облік на відповідному рівні, а також своєчасно здійснювати аналіз дебіторської

заборгованості. Такі дії сприяють підвищенню ефективності прийняття управлінських рішень на підприємстві.

Огляд нормативно-правових документів, що регулюють правові відносини між суб'єктами процесу купівлі-продажу, дає змогу зазначити, що у відношенні терміна «покупець» немає універсального визначення, оскільки йде прив'язка поняття до конкретного правочину господарського життя.

Подібне твердження ми можемо спостерігати й під час аналізу нормативних актів, де вказується термін «замовник». При цьому спільним є те, що замовник на певну продукцію чи послуги обов'язково попередньо складає замовлення. Однак в окремих випадках замовник має право відстежувати хід виконання замовлення. Розрахунки чи погашення заборгованості замовник може здійснювати в міру виконання певних етапів по частинах.

Підводячи підсумки, можна стверджувати, що термін «замовник» є значно ширшим від поняття «покупець» і їх неправомірно порівнювати ні з юридично-правовою, ні з науково-теоретичною позицією. Із погляду бухгалтерського обліку відмінність також полягає у визначенні отриманого доходу від операцій із покупцями і замовниками, а також понесених витрат, які супроводжують указані операції.

Розглянувши визначення нормативно-правових актів, доцільно дати таке трактування понять «покупці» і «замовники»: покупець – це суб'єкт договірних відносин, що зобов'язується виконати укладений у різній формі договір із придбання певних матеріальних цінностей. Суть поняття «придбання» означатиме, що за вказані активи можуть бути як сплачені грошові кошти, так і поставлені на обмін інші активи; замовник – це суб'єкт договірних відносин, який попередньо здійснює замовлення активів/послуг, укладає письмовий контракт на їх виготовлення/постачання, здійснює контроль над виконанням замовлення і набуває права власності на активи/послуги на умовах, прописаних у договорі.

Зазначені визначення, а також суттєві відмінності у здійсненні операцій із покупцями та замовниками зумовлюють необхідність розділення вказаних термінів у системі бухгалтерських рахунків, особливо якщо господарство за різними операціями виступає і покупцем, і замовником.

Для того щоб визначити шляхи вдосконалення обліку розрахунків із покупцями і замовниками, необхідно виявити та звести до мінімуму недоліки обліку підприємства. Основним загальним недоліком системи обліку є недостатній контроль над діяльністю бухгалтерії з боку керівництва. У такій ситуації керівник не отримує бухгалтерської інформації потрібною мірою. Недостатність контролю з боку головного бухгалтера господарства і керівника призводить до помилок зарахування коштів,

що надійшли, й плутанини під час платежів третіх осіб.

Також важливим недоліком виступає несвоєчасність проведення інвентаризації розрахунків, що не сприяє своєчасному виявленню простроченої заборгованості та вжиття заходів до її погашення. Уважаємо, що для забезпечення вчасного та якісного проведення інвентаризації розрахунків необхідно в посадовій інструкції бухгалтера фінансово-розрахункових операцій зобов'язати його наприкінці кожного місяця готувати акт звірення заборгованості та відсилати його контрагентам. Таку частину роботи з контрагентами можна також застосовувати ще на етапі підписання договорів, передбачивши умови проведення інвентаризації окремим пунктом. На відповідним чином підготованому акті звірення повинні стояти підпис бухгалтера, що займається обліком розрахунків, головного бухгалтера, візи членів інвентаризаційної комісії, відділу збуту або постачання.

Щодо передачі акту звірення контрагентам, то його в даному разі необхідно розглядати лише як один із документів підприємства, і в сучасних умовах це можна робити декількома способами: поштою, електронною поштою, через менеджерів, які спілкуються з відповідними представниками підприємств-контрагентів. Щоб прискорити передачу та отримання інформації про інвентаризацію розрахунків, слід користуватися новими можливостями та готувати акт звірення у вигляді електронного документу. При цьому акт щомісячного звірення можна залишати в оригінальному вигляді, а щоквартального звірення – робити ще й копію на папері.

Існує гостра необхідність запровадження дієвих методів з управління процесами формування й погашення дебіторської заборгованості, а також створення дієвої методики обліку, що дасть змогу знизити ризики неповернення боргів. Отримання об'єктивної та актуальної інформації дасть змогу своєчасно приймати ефективні управлінські рішення.

Система управління будь-яким підприємством повинна мати діючий механізм зведення до мінімуму недостовірною відображення розрахункових операцій, тому варто звернути увагу на процес формування результативної політики управління дебіторською заборгованістю.

Складовою частиною контролю в галузі управління дебіторською заборгованістю повинна бути оцінка позитивних і негативних наслідків кредитної політики підприємства. Раціональна організація контролю над станом розрахунків повинна сприяти зміцненню фінансового стану підприємств, тому під час контролю дебіторської заборгованості потрібно здійснювати такі дії:

1. Проводити розрахунок гранично допустимої величини дебіторської заборгованості.

2. Здійснювати аналіз дебіторської заборгованості за видами і строками виникнення, величиною та дебіторами.

3. Розподіляти суму дебіторської заборгованості на оптимальну, сумнівну, прострочену і безнадійну.

4. Застосовувати різноманітні заходи з усунення причин, що призвели до появи простроченої та безнадійної дебіторської заборгованості.

5. Здійснювати оцінку кредитоспроможності позичальника, з яким підприємство планує вступити в кредитні відносини.

Отже, в умовах кризи неплатежів досить поширеним явищем є зростання дебіторської заборгованості. У даному разі величезне значення має формування надійної, взаємоузгодженої системи обліку, контролю та управління дебіторською заборгованістю, яка виконуватиме захисну функцію підприємства від перевищення допустимого рівня фактів неплатежів, зниження потоку готівки, а також появи сумнівних і безнадійних боргів.

Практика ведення бухгалтерського обліку показує, що багато підприємств зовсім не створюють резерв сумнівних боргів, вважаючи, що у цьому немає потреби. Інші розраховують його досить приблизно. Треті беруться за найскладніші розрахунки, але таких меншість. Підприємствам-кредиторам, щоб уникнути втрат від оподаткування, необхідно створювати резерви сумнівних боргів. Це виникає внаслідок того, що у підприємства з'являється багато питань: чи обов'язково створювати взагалі резерв; що є підставою визнання, стосовно якої заборгованості створюється резерв; якою може бути величина резерву тощо.

Підставою для створення резервів сумнівних боргів є результати проведеної інвентаризації дебіторської заборгованості. Порядок проведення таких планових інвентаризацій, зокрема періодичність їх проведення, також повинен бути визначений обліковою політикою господарства.

Можна зробити висновок, що зростання дебіторської заборгованості призводить до виникнення ризику неплатоспроможності підприємства. Необхідність управління дебіторською заборгованістю на підприємствах України в сучасних умовах є дуже важливим аспектом їхньої фінансово-господарської діяльності. Нехтування відповідною політикою на підприємстві може призвести до його значних збитків або взагалі до банкрутства і подальшої ліквідації.

Із метою вдосконалення обліку розрахунків із дебіторами та для більшої інформативності управлінського обліку про стан розрахунків дебіторами доцільно використовувати додаткові реєстри, адже нині існуючі не повністю забезпечують отримання оперативних щоденних даних. Важливим вдосконаленням могло б стати запровадження картки обліку розрахунків із кожним господарством

і стану розрахунків із ним на кінець звітного періоду.

Таким чином, доцільно застосувати додаткові реєстри, в яких можна щоденно відслідковувати рух заборгованості за кожним замовником чи покупцем. Для цього слід використовувати аркуші-розшифрування, які одночасно можна застосовувати для перенесення узагальнених даних до Відомості 3.3 аналітичного обліку розрахунків із покупцями і замовниками (до рахунку 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками»). Зокрема, це може бути реєстр такої форми, як аркуш-розшифрування для відображення операції за розрахунками з покупцями та замовниками. Дана форма допоміжного документу дасть змогу визначати за кожною операцією, що здійснена з покупцями та замовниками, дотримання встановлених у договорах термінів поставок продукції (виконання робіт) і своєчасність розрахунків із ними.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, реалізація, зазначених пропозицій дасть змогу поліпшити групування інформації про склад покупців та замовників, зміцнити фінансовий стан підприємства у сучасних умовах господарювання і сприятиме прийняттю оптимальних управлінських рішень щодо її регулювання. Чітка організація обліку розрахунків із дебіторами безпосередньо впливатиме на прискорення кругообігу оборотних активів і своєчасне надходження грошових коштів від реалізації виробленої продукції та наданих послуг, а також мінімізувати ризик виникнення дебіторської заборгованості. Із метою вдосконалення та для поглиблення інформативності обліку про стан розрахунків із дебіторами доцільно використовувати додаткові реєстри. Тобто слід завести додаткові документи, в яких відстежувати рух заборгованості окремо за кожним дебітором.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бондаренко О.С. Сучасні підходи до обліку дебіторської заборгованості у вітчизняній та зарубіжній практиці господарювання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2008. № 18. С. 36–39.
2. Власова І.О. Дослідження співвідношення економічного та правового тлумачення понять «розрахунки», «зобов'язання» та «заборгованість». *Вісник Донецького університету економіки та права*. 2013. № 1. С. 88–94.
3. Герасимович А.М. Нові інструменти обліково-аналітичного забезпечення управління сучасним підприємством. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 7. С. 13–16.
4. Гуцаленко Л.В., Мельник А.О. Облік дебіторської заборгованості: концептуальні основи П(С)БО та МСФЗ. *Ефективна економіка*. 2020. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8173> (дата звернення: 26.10.2020).

5. Домбровська Н.Р. Дебіторська та кредиторська заборгованості: проблеми класифікації. *Інноваційна економіка*. 2014. № 1. С. 182–187.

6. Дроздова О.Г., Пашченко І.В. Проблеми обліку дебіторської заборгованості в Україні та шляхи їх вирішення. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2018. Вип. 5. С. 94–98.

7. Ксьондз С.М. Дебіторська заборгованість як об'єкт управління. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2010. № 4. С. 105–110.

8. Любар О.О. Облікове забезпечення управління розрахунками з контрагентами за товарними операціями. *Агросвіт*. 2020. № 1. С. 48–60.

9. Сотнікова О.О., Седашова О.М. Проблеми управління дебіторською заборгованістю підприємства. *Управління розвитком*. 2012. № 3 (124). С. 134–136.

REFERENCES:

1. Bondarenko O.S. (2008) Suchasni pidkhody do obliku debitorskoi zaborhovanosti u vitchyznianiі ta zarubizhnii praktytsi hospodariuvannia [Modern approaches to accounting for receivables in domestic and foreign business practice]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 18, pp. 36–39.

2. Vlasova I.O. (2013) Doslidzhennia spivvidnoshennia ekonomichnoho ta pravovoho tлумachennia poniat «rozrakhunky», «zoboviazannia» ta «zaborhovanist» [Research of the ratio of economic and legal interpretation of the concepts "settlements", "liabilities" and "debts"]. *Visnyk Donetskoho universytetu ekonomiky ta prava*, no. 1, pp. 88–94.

3. Herasymovych A.M. (2019) Novi instrumenty oblikovo-analitychnoho zabezpechennia upravlinnia suchasnym pidpriemstvom [New accounting and analytical tools for modern enterprise management]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 7, pp. 13–16.

4. Hutsalenko L.V., Melnyk A.O. (2020) Oblik debitorskoi zaborhovanosti: kontseptualni osnovy P(S)BO ta MSFZ [Accounts receivable: conceptual basis of UAS and IFRS]. *Efektivna ekonomika (electronic journal)*, no. 9. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8173> (accessed 26 November 2020).

5. Dombrovska N.R. (2014) Debitorska ta kredytorska zaborhovanosti: problemy klasyfikatsii [Accounts receivable and payable: classification problems. Innovative economy]. *Innovatsiina ekonomika*, no. 1, pp. 182–187.

6. Drozdova O.H., Pashchenko I.V. (2018) Problemy obliku debitorskoi zaborhovanosti v Ukraini ta shliakhy yikh vyrishennia [Problems of accounting for receivables in Ukraine and ways to solve them]. *Ekonomichni visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, vol. 5, pp. 94–98.

7. Ksondz S.M. (2010). Debitorska zaborhovanist yak obiekt upravlinnia [Accounts receivable as an object of management]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, no. 4, pp. 105–110.

8. Liubar O.O. (2020) Oblikove zabezpechennia upravlinnia rozrakhunkamy z kontrahentamy za tovarnymi operatsiiami [Accounting management of settlements with counterparties for commodity transactions]. *Ahrosvit*, no. 1, pp. 48–60.

9. Sotnikova O.O., Sedashova O.M. (2012) Problemy upravlinnia debitorskoiu zaborhovanistiu pidpriemstva [Problems of management of receivables of the enterprise]. *Upravlinnia rozvytkom*, no. 3 (124), pp. 134–136.